

УДК 72.036

С.М.Лінда, У.І.Іваночко

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ІСТОРИЗМ» У СОЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІНАХ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЗМУ В АРХІТЕКТУРІ

Постановка проблеми

Термін «історизм» охоплює багато сфер інтелектуальної діяльності людства: філософію, історію, соціологію, лінгвістику, антропологію, етнографію. Традиційно, в архітектурі історизм пов'язують лише з другою половиною XIX ст., проте корені цього явище, як, зрештою і саме явище, зародилися в архітектурі значно раніше. Тому його осмислення потребує використання сучасних методів міждисциплінарних досліджень, оскільки звичний розгляд історизму в архітектурі з точки зору зміни та чергування історичної форми є малопродуктивним.

Сьогодні існує багато трактувань поняття «історизм», які залежать від конкретної наукової дисципліни. Деколи ці трактування є не лише полемічними, але взаємовиключними. Проте, загальнонауковими і найбільш вживаними є наступні визначення історизму: - науковий принцип пізнання дійсності у динаміці її змін, становленні у часі та розвитку; - світоглядна категорія та спрямованість мислення, що визначає історичну свідомість [1].

Метою даної статті є дослідити інтерпретацію поняття «історизм» у соціальних дисциплінах, передовсім філософії та історії, та виявити їх значення для дослідження проблеми історизму в архітектурі.

У написанні даної статті автор спирався на розробки філософів [1, 2, 4] та істориків [6, 7, 8], а також теоретичні розробки з галузі теорії архітектури [3,5].

Виклад основного матеріалу дослідження

Витоки історизму пов'язують з діяльністю античних філософів: Геракліта, Платона, Арістотеля. Історизм античності ще називають історизмом натуралістичним, специфіка якого полягає у тому, що динаміка розвитку соціокультурної сфери розглядається по аналогії з природними процесами через рефлексивне переосмислення циклічних міфологічних уявлень. Відповідно до античних концепцій, людина включена у круговорот космічного цілого, яке є підпорядковане волі долі. Пошук початкової субстанції існування, діалектика вічності і часу обумовили історичний світогляд античних філософів. Антична філософія стала не лише першим в історії феноменом історичним типом філософствування, але першою формою концептуального мислення взагалі [2].

Симптоматичним є те, що дослідники історизму в архітектурі, а зокрема Є. Кириченко пов'язує перші прояви історизму в зодчестві саме з античністю – з добою

Древнього Риму, де вперше ордерна система отримала не конструктивне, а ілюзорно-естетичне трактування [3].

Історизм середньовіччя отримав назву релігійно-есхатологічний, оскільки розглядав явище Христа як центр і змістотворчу ланку історії. Історизм середньовіччя приписує історичні події не мудрості людей, а діяльності Бога, який не лише дає основний напрямок розвитку, але і всі деталі людської діяльності. Р.Дж. Коллінгвуд писав: «Для середньовічного історика історія була не просто драмою людських стремлень, в якій він приймав ту чи іншу сторону, а процесом, якому була властива об'єктивна необхідність... людина, яка діє в історії, виявляється втягнута у божественні плани, і ті тягнуть їх за собою незалежно від його волі. Історія як воля Бога визначає сама себе і її закономірний плин не залежить від прагнення людини управляти нею» [4]. Зміст історичного існування полягає у майбутньому і є результатом не одного пізнання, але і наповненого надією очікування. В архітектурі у добу середньовіччя історизму не існувало і не могло бути, оскільки з філософських позицій світогляд людини не був історичним, не був зверненим у минуле.

У добу Відродження зародилося специфічне трактування історії, яке поклало початок історизму, як явищу спрямованості мислення, що живиться історичною свідомістю. Нове відношення до історії виразив великий італійський поет і мислитель Петрарка, Він першим поділив історію на два періоди – «класичний» і «сучасний», між якими пролягли «темні віки». Петрарка чітко усвідомив дистанцію, яка відокремлювала античність від сучасності. Історія стала сприйматися тепер не як визначена наперед низка подій, а як відкрита система, у якій завжди зберігалася можливість вибору [5]. Історизм епохи Ренесансу був проникнутий гуманістичним світоглядом, який передбачав самоцінність особистості та її історичних діянь, які можуть бути зрозумілі і самі по собі без посилань на божественне провидіння. Саме такий підхід містився у роботах філософів доби Відродження: Ф.Гвіччардіні та Н.Макіавеллі.

А.Іконніков вважає, що історизм в архітектуру «прийшов» разом з філософією доби Відродження і він став її фундаментальною основою. Співставлення з античністю допомогло знайти форму для конкретизації свого духовного та художнього ідеалу, актуального у той час. Ренесанс яскраво виявив головні ознаки в архітектурі того, що можна було б назвати історизмом, тобто використання форм минулого для вираження ідей та цінностей актуальної культури [5].

Отже, нове розуміння історії, нові філософські концепції, що ґрунтувалися на принципах гуманізму та антропометричності, сформульовані у добу Відродження, стимулювали розвиток фундаментальної основи історизму – відчуття власної участі у безперервному історичному процесі, у якому минуле є важливим для розуміння і розвитку сьогодення.

Переломним моментом для формування історизму як цілісної світоглядної

системи стало XVIII ст. Принципи історизму як нового підходу до дійсності, що розвивається у часі, були опрацьовані у філософських системах Віко, Вольтера, Руссо, Дідро, Фіхте, Гегеля, Сен-Сімона. Філософи Просвітництва сформулювали т.зв. антинатуралістичний підхід до історії, згідно якого діяння людей у минулому та сьогоденню більш доступні розуму, ніж природні феномени. Історія була дана людині у сукупності культурологічних форм, які дозволяють судити про логіку її розвитку, проте фінальна інстанція продиктована божественним провидінням. Теорії суспільного прогресу доби Просвітництва говорять про постулат вдосконалення розумних начал в історії, які запрограмовані вести до торжества свободи і справедливості. У той же час філософія історії епохи Просвітництва розглядала людське суспільство як частину природи; почерпнувши з природничих наук поняття причинності, вона висунула ідею «природних законів» історії, єдності історичного процесу, розробила теорію прогресу як руху від нижчого до вищого [1].

XVIII ст. стало «zero hour» у багатьох галузях діяльності людства, у тому числі і в археології, відкриття якої дозволили по новому осмислити все багатство історичної та культурної спадщини і таким чином спричинитися до більш глибокого формування почуття власної історичності. Як нова наукова дисципліна зародилася історія мистецтва, що почала вибудовувати всі явища художньої культури у часовій послідовності, виявляючи їх генетичний зв'язок і тенденції розвитку. Перший досвід такої історії був запропонований пруським вченим І.І.Вінкельманом, який розробив теорію еволюції стилів [5]. Вперше у його роботі мистецтво було показано у русі, розвитку. Прямий шлях від його роботи вів до лекцій по естетиці Гегеля, де німецький філософ намітив напрям зв'язку з культурою минулого. Ці філософські та естетичні ідеї заклали підвалини ідеології наступного періоду, протягом якого історизм став визначальним моментом розвитку думки [6].

Наступний період розквіту історизму в архітектурі також пов'язаний з епохою Просвітництва II пол. XVIII – першої третини XIX ст.ст., коли розмаїття образів та формальних характеристик відрізняли цей класицизм від догматичного класицизму XVII ст. Отже, у XVIII ст. основні теоретичні розробки ідеї історизму лежали в області філософії, де були сформульовані та обґрунтовані принципи історизму, як нового підходу до дійсності, що розвивається у часі і обумовлена минулим.

У XIX ст. поняття «історизм» стає панівним у науковому та творчому мисленні. На зміну ідеалам філософії Просвітництва приходить свідомість проникнута історизмом дещо відмінним від історизму XVIII ст. «Новий історизм» став результатом неприйняття відстороненої від реального життя філософії Просвітництва, яка оперувала абстрактними істинами і позачасовими категоріями. Історизм XIX ст. ґрунтувався лише на реальних фактах, подіях та конкретних особистостях.

Історизм у філософії XIX ст. характеризувався великою кількістю течій та

інтерпретацій. Зокрема, лінію епохи Просвітництва продовжили німецька класична філософія і марксизм у формі історичного матеріалізму. Кант і Фіхте вбачали ціль земного життя людства у встановленні суспільства, яке ґрунтується на праві свободи і розуму. У межах класичної німецької філософії історизм знайшов свою кульмінацію у системі Гегеля, для якого весь природний і соціальний світ постає породженням абсолютної ідеї чи Бога. Увага Маркса була прикута, в основному, до соціально-філософських проблем. Маркс був близький до класичного варіанту історизму, який склався у період Нового часу, хоча пафос його доктрини був пов'язаний з революційним запереченням всієї історії як такої, що поневолила людини вузами відчуження. У Маркса поступово склалася ідея визначеності теперішності не лише минулим, але і майбутнім. У результаті чого його позиція виявилася двоякою: історія рухається не лише своїм тяжінням до кінцевої мети, але і об'єктивними історичними законами, який обумовлює перехід від більш низьких до більш високих суспільно-політичних формацій, найвищою з яких є комунізм. Це була своєрідна секуляризована версія есхатологічного історизму.

Сильніше відчуття історії та безпосередньої співучасті людини та спільноти людей в історичному процесі, а отже відчуття своєї «історичності», було потужно стимульоване у Європі формуванням ідей нації та націоналізму. У XIX ст. Вперше національна ідея у сучасному розумінні з'явилася у XVI столітті в Англії [7]. У середині XVIII ст. слова «нація» і «patri» входять в європейські мови. На той час у Західній Європі вже існували сильні держави, відповідно всі їх мешканці, незважаючи на етнічне походження стали «громадянами», тобто формували громадянську націю, де ключовими положеннями були поняття про спільність державних інституцій та спільність території. У народів, які знаходилися у складі різних імперій, проблема національного самовизначення постала особливо гостро. Націоналізм у цих країнах, а особливо у країнах Східної Європи, почав формуватися внаслідок революції 1848р. і мав тенденцію набувати етнокультурного забарвлення. Ключовим фактором у визначення членства спільноти, яка себе уявляла нацією, стало відчуття спільного етнічного походження. Тоді, як для західноєвропейського націоналізму були характерні раціоналізм, космополітизм, модернізм, то для східноєвропейського характерне бачення ідеального суспільства, що трагічно і вимушено підкорилися зовнішньому тиску. Східноєвропейський націоналізм відкинув прагматизм і посів романтичний історичний сентимент [7].

У контексті даної статті важливою є оцінка місця історії та історичного мислення для формування нації. Самюель Гантінгтон, зокрема, зазначає, що: «Нація, націоналізм і національна ідентичність є, у значній частині, продуктом бурхливих подій європейської історії з XV по XIX століття. Війна створила держави і також створила нації» [8]. Саме історичний процес породив націю і формування будь-якої національної теорії без врахування значення попереднього історичного процесу є

безперспективним, тобто принцип історизму є ключовим для дослідження процесу націєтворення. Отже, у XIX ст. історизм стає панівною тенденцією у мисленні філософів та істориків.

У другій половині XIX ст. історизм в архітектурі безмежно розширив поле вибору прецедентів, увібравши у себе бароко, різноманітні варіації національних стилів, а також створив безліч еkleктичних варіацій, де «чистота» архітектурних прообразів минулого розмивалася еkleктичними включеннями елементів зі словника інших стильових систем. Те, що корінним чином відрізняло історизм другої половини XIX ст. від історизму епохи Просвітництва, був принцип вибору архітектурного прообразу і наділення його певною культурною специфічністю та символікою.

У XX ст. філософське трактування історизму коливалося від нейтрального (Літт, Манхейм) і позитивного (Ротхакер) до відверто негативного (Хайдеггер). Негативні конотації цей термін набув на початку XX ст., коли під історизмом стали також розуміти, як змішання теорії і практики, а Хайдеггер розумів історизм, як історіографію, позбавлену власної історії – безсистемну фактографію, де дослідник вибирає історичні факти без їх значимості, таким чином «підтасовуючи» історичний процес. Для Майнекке цінність історизму полягала у тому, що історизм ввів у філософське мислення поняття розвитку. У II пол. XX ст. новий виток для розвитку історизму у філософії та історії дали представники школи «Нової історії», які розвинули нові підходи до вивчення історії, які б ґрунтувалися на принципах міждисциплінарності. Основоположними принципами історизму були визнані такі як проблемність, тотальність, відкритість і мультидетермінованість. Поряд з тим у філософії та історії у 80-х роках XX ст. намітилися нові дослідницькі стратегії, які поривали з традиційними формами аналізу і звертаються до «малих форм» історичних та філософських досліджень. Такими напрямками стали пост структуралізм та деконструктивізм. Поняття «історизм» значно «фрагментувалося» і зараз спільних єдиних філософських та історичних інтерпретацій не існує. Історизм у соціальних дисциплінах і надалі залишається предметом гарячої полеміки [1].

Історизм в архітектурі XX ст. також втратив системну єдність, характерні для II пол. XIX ст. Він розпався на безліч шкіл, напрямків, течій, які часто репрезентує особа лише одного архітектора. «Фрагментація» архітектурного історизму сучасності найяскравіше виявилася в архітектурі постмодернізму, де на початку 90-х років йому частково на зміну прийшли архітектурні варіації постструктуралізму та деконструктивізму. Проте, історизм в архітектурі ще не став надбанням історії, про що яскраво свідчить архітектура сучасної України.

Висновки

Історизм в архітектурі розвивався паралельно з розвитком історизму у соціальних дисциплінах, зокрема, філософії та історії, живився їх досягненнями та теоретичними розробками і став, зрештою, невід'ємною складовою світової системи «історизм». Саме у середовищі науковців було сформоване та викристалізоване поняття історизму та історичної свідомості, які згодом поширилися на інші сфери інтелектуальної діяльності, зокрема, архітектуру. Чим багатшим та різнобічнішим був теоретичний досвід у розробці питань історизму, тим більше поле для творчих пошуків надавалося мистецькій еліті. Отже, наявність теоретичної бази, напрацьованої у соціальних дисциплінах, є важливою передумовою розвитку історизму в архітектурі. Проте, пряме аплікування принципів історизму, розроблених у суміжних дисциплінах, на архітектуру є також неперспективним. Важливим є правильно взаємоставити теоретичні пошуки у різних сферах інтелектуальної діяльності та знайти відповідні паралелі та точки зіткнення.

Список використаних джерел

1. Алексеев А.П. Краткий философский словарь. – М., 2004. – 496 с.
2. Лосев А.Ф. Античная философия истории. – М., 1977. – 234 с.
3. Кириченко Е. И. Русская архитектура 1830–1910 годов. – М., 1982. – 399 с.
4. Коллингвуд Дж. Р. Идея истории. Автобиография. – М., 2000. – 145 с.
5. Иконников А. В. Историзм в архитектуре. – М., 1997. – 557 с.
6. Gombrich E. Hegel and Art History // Architectural Design, № 51, VI – VII. – P. 3 – 9.
7. Націоналізм. Антологія – Київ, 2000. – 855 с.
8. Huntington S.P. Who Are We? America's Great Debate. – The Tree Press, 2005. – P. 28 – 29.

Анотація

У статті проаналізовано визначення та інтерпретація поняття «історизм» у соціальних науках, а зокрема у філософії та історії. Проведено паралелі розвитку цього поняття у суміжних дисциплінах та в історії архітектури. Виявлено яке значення має теоретична розробка поняття «історизм» у суміжних дисциплінах для теорії і практики архітектури.

Аннотация

В статье проанализировано определение и интерпретация понятия «историзм» в социальных науках: философии и истории. Проведены параллели развития этого понятия у смежных дисциплинах и в истории архитектуры. Определено какое значение имеет теоретическая проработка понятия «историзм» в социальных науках для теории и практики архитектуры.